

מטי ולא מטי: אחרית דבר לספר שיעורי הזוהר של מנחם פרומן

מאת יהודה ליבס

בתיקוני זוהר קוראים אנחנו:

'והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד' {דניאל יב, ג}. והמשכילים - אלין רבי שמעון וחברוי, יזהירו - כד איתכנשו למיעבד האי חיבורא דאיהו מזיהרא עילאה דלעילא. רעותא עלאה אתגליא. רשותא איתייהיב לרבי שמעון וחברוי לגלאה ביה רזין סתימין עמיקין [...] ועוד: והמשכילים - אלין דאית בהון שכל למינדע, גזירו דנשמתיין דלהון מאלין ספירן, דאינון מלין גזירין מעשר ספירן דעלייהו איתמר [תה' יט, ב] 'השמים מספרים כבוד אל'.¹

ופירש הרמ"ק:

זזהו טעם יכולת האדם ואפשרותו לחדש בתורה מה שלא שמע ולא נתגלה מעולם, מפני שבסוד שורש נשמתו יכול להשיג עניין נעלם ומחודש.²

רבים שואלים: מה זכו דווקא רשב"י וחבריו להיות גיבורי הזוהר ומחבריו? התשובה המוסמכת לכך ניתנה לעיל מפי היודעים והמקורבים, בעל תיקוני זוהר ור' משה קורדובירו: רשות לעשיית חיבור זה ולגלות את סודותיו קיבלו מי ששייכים לכך לפי שורש נשמתם, והספירות מזהירות בהם כספירים.

עניין זה מתקבל אף על דעתי, אחרי ניסיון של כיובל שנים של לימוד זוהר. רבים פגשתי, בהם תלמידי חכמים חריפים ונבונים שעשו חיל בכל אשר פנו אך על רוח הזוהר לא יכלו לעמוד ולא יכלו להבין בו דבר גם אחרי מאמצים והסברים רבים מצדי. אך אחרים, מעטים במספר, התחברו לזוהר ונותרו נאמנים לו, ואף, לעתים, נשאר גם חברים שלי.

אך החבר והחברותא הטוב ביותר שהזדמן לי הוא מנחם פרומן, זכר צדיק לברכה, שאין כמוהו איש זוהר. נפגשתי בו לראשונה ביום

¹ זוהר חדש, תיקונים, צג טור ד – צד טור א.

² תיקוני הזוהר עם פירוש אור יקר מהגאון [...] רבי משה קורדואירו, כרך א, ירושלים תשל"ב, עמ' כו.

שבו התחלנו שנינו יחד את לימודינו באוניברסיטה העברית בירושלים, ולא הפריד ביננו מאז אלא המוות. פגישתנו הראשונה עם רשב"י היתה באמצעות מורי האוניברסיטה, וביניהם גרשם שלום, אך החיבור הגדול בינינו נתהווה בקריאה משותפת ובשיחות וויכוחים. אלה השתלשלו והגיעו גם עד עולם העשייה, כגון בנוגע ליתרונות ולחסרונות של הלימוד האוניברסיטאי לעומת הישיבתית. גם כאן כרגיל לא הגענו להסכמה. ומנחם העדיף את הישיבה, ובהמשך, במצוות רבו, ראש הישיבה הרב צבי יהודה הכהן קוק, הפסיק לגמרי את לימודיו האקדמיים, אך בלי להפסיק את מבטו החודר אל עולם הזוהר. דרך אגב, שלום וקוק נפטרו לעולמם באותה שנה (תשמ"ב), בהפרש חודש אחד בלבד, ואולי בינתיים עושים הם שלום במרומיהם.

מסתבר אפוא ששורשי נשמותינו, שלי ושל מנחם, סבוכים זה בזה, אך גם שונים. גם בענייני העולם נחלקנו. לא כל הצהרותיו ומעשיו של מנחם בנוגע לעתידה של ארץ ישראל התקבלו על דעתי. אך בתחילת דרכו המדינית שותפים היינו לניסוח עקרונות של 'מדינה אנושית' ולהבנת חשיבות ההתנחלות בשטחים ביצירת בסיס לשלום. השתתפתי גם בפגישותיו הראשונות עם מנהיגים ערביים, עד שלא כמוהו נואשתי מכך.

וגם בהבנת מקורות היהדות התווכחנו הרבה, כפי שיוכל המעיין לראות בהערה הכלולה בספר שלפנינו, שמנחם מספר בה שכל כך כעס על ספר שכתבתי על אלישע בן אבויה, שאיים שיקנה את כל העותקים וישרפם. הוא אינו מספר כאן על מה יצא קצפו, ולפי זכרוני הוא חלק על הדעה העומדת ביסוד אותו ספר, שמידת הענוה היא יסוד הקרבה לאל, וחטאו של אלישע הוא בהפך ממנה.

כך גם בנוגע לספרות הזוהרית. מאמרי זוהר רבים נתפרשו בידי מנחם לא כפי שפירשתי אני (יכול אני להתווכח גם עם חלק מפירושי בספר שלפנינו). וזכורני שבמחלוקת אלה היטתהו רוחו החופשית לעתים קרובות דווקא לפירושים מרחיקי לכת וראות, הרחוקים מן ההיגיון המקובל וממה שמתאים למסורת.

אך גם כאן גברה ההסכמה על המחלוקת. ביסוד הדברים שותפים אנחנו, כלומר בזוהר שבזוהר. עניינו של זה לא ניתן מטבעו להבעה שלמה במלים, אך ניתנה לו הגדרה טובה בשם הספר שלפנינו: נוגע לא נוגע, מטי ולא מטי כלשון המקור בארמית הזוהרית.

הזוהר אינו מספק משנה סדורה אלא תמונות מיתיות, סיפורים שאופיים אמנם קונקרטי וגופני אך משמעותם הקונצפטואלית, בחשיבה אנושית עיונית, מרובת גוונים ואף סתירות. בתורת האלהות דוגל הזוהר באחדות מופלאה ואתה ריבוי רבגוני; בהנהגת העולם מתוארים בו רחמים לאין גבול עם הכרה בממשות הרע ועיוות דין קוסמי. כך גם בסוגיות הבוערות בימינו של היחס לאשה או לגויים: מעלה נפלאה ואלהית מעניק הזוהר למין הנשי ועמה גם דימוניזציה קשה; אהבת גויים נמצא בו וכן שנאה ועוינות כלפיהם; הכללת חכמת גויים בתורת ה' יחד עם בידולה ממנה, ועוד ועוד. תקינות פוליטית ואידאולוגיה מכל סוג לא תוכל לתורת הסוד. ולא רק תורת הזוהר, אלא גם ספר הזוהר גופו מטי ולא מטי: רשב"י וחבריו, גיבורי הזוהר, אמיתיים הם בתכלית ועם זאת לא ממש ניתנים למיקום במישור ההיסטורי.

עם זאת, המיתוס הזוהרי העשיר נוגע אף נוגע בענייני העולם הזה ודרכיו, בעם ישראל, בתולדותיו ובגורלו, ואינו נפרד גם מן התורה, שהיא גם מקורו וגם מטרתו. בדייקנות פילולוגית מופלאה מפרש הזוהר את פסוקי התורה שבכתב, בהמשיכו לעתים קרובות את דרשות חז"ל ומסורתם, ובכך נבנים בניינו החדשים ומתעצמים בגוניהם המאירים. המיסטיקה הזוהרית, שלא כאחיותיה בדתות אחרות, אף אין היא אלטרנטיבה לעולם ההלכתי. איפכא מסתברא: הזוהר דווקא מדקדק במצוות, כשהוא מוצא ומטעין בהן משמעות מיתית ותאורגית עמוקה.

כזאת אכן הגשים מנחם בחייו: מחשבתו החופשית והפראית לוותה בקיום מצוות קלה כבחמורה. ולא היו אלה שני צדדים שונים באישיותו. ההקפדה ההלכתית המעשית לא היתה קשה עליו ולא עמדה בניגוד לחופש המוחלט שביסוד אישיותו. אדרבא, דווקא שם נמצאו לו בכל עת רוחניות וחירות, למול עיני המשתאות.

הדת בעיני מנחם היתה תאטרון, או יותר נכון, לפי הגדרתו שלו, תאטרון. בכך לא רודד עומק העולם הדתי ולא פחתה משמעותו ומעלתו. איפכא מסתברא, אין רצינות כרצינות המשחק ואין עמוק ממנו, שעליו העולם עומד. לפי שקספיר כל העולם במה, וכך צריך לחוותו גם לפי הזוהר. אבל המשחק הזוהרי אין כמותו אמת, על האדם להשקיע את כולו במשחק זה. מי שרואה בכך סתם משחק, עניין חיצוני, כנגדו צועק הזוהר בלשון הכתוב: וְיִפְתוּהוּ בְּפִיהֶם

וּבְלִשׁוֹנָם יִכְזְבוּ לוֹ. וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֱמַנּוּ בְּבְרִיתוֹ.³ גם ההומור
בזוהר רציני הוא, ולא לחינם היה דוד בדחן המלך,⁴ וכמוהו גם מנחם.

הספר שלפנינו פותח אכן אשנב יפה לעולם הזוהר של מנחם.
אין ביכולתו אומנם להציגו בשלמות, כי בעל פה כוחו של מנחם היה
רב יותר מאשר בכתיבה, וכן מאחר שהשיעורים המובאים כאן הם
כמובן רק חלק זעיר מלימודי הזוהר שלו, ונוגעים רק למאמרי זוהר
בודדים, שרבים מהם אף משתייכים דווקא לחטיבת תיקוני זוהר
(הקטע הארוך בזוהר ח"א מדף כב ע"א ועד כט ע"א שייך לתיקונים),
שהיא כמדומני שייכת לשורש נשמתו קצת פחות מאשר גוף הזוהר.

אך גם כך מאפשר ספר זה להתרשם וליהנות מספר הזוהר
וממנחם פרומן ככל האפשר. כל עוד לא נמסר בידינו מפתח של
תחיית המתים, מודים אנחנו לעושים במלאכת הספר, ובראש
וראשונה לשלמה ספיבק, על שהפגישו מחדש בינינו לבין זוהר נשמת
הצדיק, פירושי זוהר של הרב מנחם פרומן.

³ תה' עח, לו-לז. ראה זוהר ח"ג, קכא ע"א.

⁴ ראה זוהר ח"א, קמח ע"ב; ח"ב, קז ע"א. על כך ראה במאמרי 'זוהר וארוס' (ניתן לקריאה גם באתר שלי).